

Jakobstad – stadens utveckling under industrialiseringen

Storgatan, sett från torget mot norr, ca 1920

Jakobstad var en sjöfartsstad fram till slutet av 1800-talet. Sjömännen bodde främst i området norr om Kanalesplanaden och i Skata medan borgerskapets hus fanns kring torget, i kvarteren runt torget, samt vid Storgatan. När industrialiseringen kom i gång på allvar i slutet på 1800-talet förändrades staden och sedan dess har staden och dess invånare präglats av industrierna. I staden finns fortfarande byggnader och verksamheter som berättar om hur industrialiseringen påverkade människornas vardag och stadens utveckling.

Industrialiseringen kom i gång redan på 1870-talet, om än i mindre skala. Här fanns ett tiotal företag som kunde klassas som industrier. Men industrierna var inte så stora då som de blev på 1910-talet då Jakobstad räknades som en av de mest industrialiserade städerna i Finland. På 1910-talet jobbade cirka 30% av den arbetsföra befolkningen inom industrin. Strengbergs Tobaksfabrik var den dominerande fabriken i staden och bland övriga industrier kan nämnas Mekaniska verkstaden, Tändsticksfabriken, Ångsågen, Cikoriafabriken, Sockerfabriken, Lassfolks spetsfabrik, skinnfabriker och ölbryggeriet.

Staden var fram till 1900 fysiskt indelad i tre stadsdelar Södermalm, Malmen och Norrmalm eller Skata, medan Bertel Jung i plankarta över Jakobstad 1906 delade in staden i sju

stadsdelar. Nyheten i denna är bland annat att den planerar ett bostadsområde öster om järnvägen.

Strengbergs tobaksfabrik var en fabrik som under hela den tid den var verksam fanns i centrum av staden. Strengbergs tobaksfabrik hade grundats redan 1762, men fabriken var relativt liten fram till mitten av 1800-talet då apotekare Victor Schauman och rådman Philip Ulrik Strengberg övertog ledningen i fabriken. Den verkliga tillväxten skedde under fabrikör Wilhelm Schaumans ledning kring sekelskiftet 1900. När produktionen växte och de gamla fastigheterna inte räckte till valde man vid fabriken att riva de gamla fastigheterna där industrin verkat och bygga nya produktionsutrymmen på samma tomter, dvs. på båda sidorna om Alholmsgatan. Fabriken hade som mest anställda år 1908 då den gav arbete till 1631 personer, varav cirka 80% var kvinnor.

Strengbergs tobaksfabrik mot väster 1908

Andra viktiga industrier där Wilhelm Schauman var i ledning var ångsågen vid Alholmen samt Cikoriafabriken. Den senare startade Wilhelm Schauman i en hyrd fastighet vid Thodénska gården, Runebergsgatan 1 för att senare flytta den till Alholmen, där fastigheten fortfarande finns kvar. Den är idag skyddad både in- och utvändigt. Majoriteten av de anställda vid cikoriafabriken var kvinnor.

Mekaniska verkstaden grundades av Birger Serlachius år 1898 vid bryggeritomten. När produktionen krävde större utrymmen i början på 1900-talet flyttades fabriken till en ny tomt på andra sidan järnvägen från centrum sett.

År 1911 startade Anders Lassolk den första band- och spetsfabrik i Finland vid Södermalmsgatan. Verksamheten inleddes i ett trähus, men växte snabbt och det första tegelhuset stod färdigt 1926. Den sista tillbyggnaden är från 1960. Liksom Strengbergs var det en industri med en kvinnodominerad arbetskraft. Fabriken upphörde 1992.

En del av dessa gamla industribyggnader står fortfarande kvar i stadens centrum och berättar om industrialiseringens utveckling i staden.

Den dominerande arbetsgivaren i staden var under början av 1900-talet Strengbergs tobaksfabrik. Fabriken växte snabbt och behovet av ny arbetskraft var så stort att fabriken måste söka efter ny arbetskraft längre bort än bara inom närområdet. Strengbergs tobaksfabrik sände då ut agenter i landet, som besökte bland annat andra städer där det fanns tobaksfabriker för att övertala kvinnor att komma och jobba vid Strengbergs i Jakobstad. Alla kvinnor som flyttade in till staden fick inte arbete inom tobaksfabriken utan en del tog arbete som piga i staden. Men arbetet vid tobaksfabriken var ett mer självständigt arbete, där man hade fastställda arbetstider och inte bodde hos sin arbetsgivare utan hyrde sig ett rum och bodde självständigt. En viktig utveckling med tanke på flyttningsrörelserna var förstås också utvecklingen av järnvägen. Järnvägen drogs inte in via Jakobstad utan den for genom Bennäs och vidare till Karleby. Men en bana till Jakobstad byggdes 1886, delvis tack vare Otto Malm, och därmed fick vi vår järnvägsstation.

De flesta kvinnor som nu flyttade in till Jakobstad var i åldern 15-30 och under 1900-1910 var majoriteten finskspråkiga. På 20 år under tiden 1890- 1910 ökade invånarantalet i Jakobstad från 2000 till dryga 6000. Det innebar en trefaldig ökning på 20 år. Från att ha varit en nästan helt svenskspråkig stad år 1890 blev Jakobstad 1910 en tvåspråkig stad där den finskspråkiga befolkningen stod för 41,7%. Många industrier erbjöd arbete framförallt till kvinnor och kvinnorna var i majoritet i staden år 1900, då det gick 173 kvinnor på 100 män. Men i och med det ökade behovet av arbetskraft inom ångsågen, sockerfabriken och Jakobstads mekaniska verkstad, där män anställdes, jämnades skillnaden mellan könen småningom ut.

När staden växte så kraftigt som den gjorde kring sekelskiftet 1900 hann inte bostadsproduktionen med, vilket innebar att man var mycket trångbodd. Skataområdet som tidigare varit en stadsdel för sjömän blev nu en arbetarstadsdel och utbyggnaden fortsatte under 1900-talet. År 1906 gjordes en undersökning om bostadsförhållandena i staden och det framkom att det i medeltal bodde 2 personer per varje rum i staden. Ytterligare framkom det att hälften av invånarna i staden var arbetare.

Frams bostadshus år 1929.

Bostadsbristen försökte man avhjälpa bland annat genom att 1909 bygga Frams bostadshus och 1910 Huovinens på östra sidan om järnvägen. I det nya Framhuset byggde man också en egen vattenledning. Vatten pumpades upp till en reservoar på vinden och härifrån leddes vattnet till husets lägenheter. Jakobstads mekaniska verkstad (senare Wärtsilä) löste in

byggnaden för sina anställda och byggnaden försågs med fabriken egna här tillverkade pumpar, badkar, lavoarer och så småningom tvättmaskiner. För många andra var det däremot fortfarande mycket vanligt att man hämtade sitt dricksvatten från en av de många brunnar som fanns i staden.

Redan på 1910-talet började man planera att bygga vattenledningar i staden och samtidigt också ett vattentorn. Men det tar till 1928 innan man kommer till skott med planerna. Arkitekten Lars Sonck får i uppdrag att planera ett vattentorn till den växande staden. År 1930 stod vattentornet klart på den backe, som århundradet innan hade hyst väderkvarnar. Under andra världskriget inrättade man här en luftbevakningsstation som främst bemannades av lottor. Vattentornet utgjorde då och är fortfarande ett landmärke i staden.

Andra företag som var måna om att de egna tjänstemännen skulle få bostäder var Strengbergs tobaksfabrik. Fabrik lät nämligen bygga en Tjänstemannagård vid Sibeliusskvären som stod klar år 1920. Samtidigt inleddes planeringen av Västanpå som ett område för små egna hemshus. Därmed började staden expandera västerut.

Behovet av elektricitet ökade i och med industrierna och samtidigt var det en energiform som var betydligt säkrare jämfört med ljus och kaminer. Redan 1889 hade Strengbergs tobaksfabrik skaffat en egen generator för att få elektricitet till fabriken. Ett eget elverk fick staden år 1900. Samtidigt var det stadens första byggnad i jugendstil. De första elektriska gatulamporna sattes upp 1901. Det var ändå inte bara industrierna som drog nytta av elen utan den var också en välsignelse för invånarna.

Elverket fick en tillbyggnad år 1904 och här placerades stadsbastun. En viktig inrättning eftersom denna tvättmöjlighet fanns i mycket få hus i staden i början på 1900-talet. Nu började man mer och mer fästa uppmärksamhet på hygien och hälsa och bastun blev en del av stadsbornas vardag. Några år senare eller 1908 stod Malmska sjukhuset klart som delvis finansierats med medlen testamenterade av Otto Malm. Sjukhuset placerades efter långa diskussioner på området öster om stadens centrum. Ett eget BB fick staden redan 1905 genom läkaren Elisabeth Backman som också år 1909 lät uppföra ett nytt hus för verksamheten i centrum, på Kvarnbacken.

Det var inte bara de vuxna invånarnas antal som nu ökade i staden utan även barnen blev fler. År 1909 fanns det 800 barn i åldern 0-4 år i staden, vilket var cirka 500 mer än år 1900. Oron för hur barnen skulle klara sig då båda föräldrarna var på jobb var stor inom Jakobstads marthaförening som 1907 startade upp en svensk folkbarträdgård. Redan 1902 hade de startat en barnkrubba för spädbarn. En finskspråkig barträdgård startades också 1907 av privatpersoner, bl.a. Katri Kahelin. Skötseln av den finska barträdgård övertogs samma år av marthorna.

Två år senare byggde föreningen med bidrag från privatpersoner ett eget hus för barträdgården, det vill säga nuvarande Barnabo på Jakobsgratan.

Även på skolfronten skedde förändringar. År 1910 byggdes en ny svensk folkskola, Lagmans skola, medan den finska folkskolan flyttade in i Maria folkskolas utrymmen på Mariagatan. Småningom blev utrymmena för trånga för den finska folkskolan och 1928 byggdes Ristikari.

I staden valde man också att satsa på högre utbildning och år 1904 byggdes ett nytt realläroverk, planerat av arkitekt Bertel Jung, uppe på backen invid nuvarande skolkparken.

Genom stadens centrum från söder till norr mot kyrkan gick och går stadens huvudnerv, Storgatan. Gatans utseende i söder har inte nämnvärt ändrats från tiden efter branden 1835 då borgerskapet byggde sina hem och butiker längs gatan. Från de flesta husen fanns det trappor och dörrar ut mot gatan. För att risken för liknande storbränder som den som staden upplevde 1835 skulle minimeras gjordes gatorna breda. Den bredd Storgatan har idag fick den alltså efter branden. Branden som startade på Södermalm, nära Malmska gården spreds över Södermalm och torget ner mot kanalen (=nuvarande gågatan). Kanalen täcktes under de första åren på 1900-talet och man gjorde den till esplanad med en trädallé i mitten. Dessa träd sågades ner i mitten på 1950-talet, på den del av esplanaden som ligger väster om Storgatan. Det behövdes nu bredare körfiler och parkeringsutrymme vid gatan.

Torget, som fick sin nuvarande storlek efter branden 1835 var en viktig plats för handel under torgdagar och marknader. Handeln på torget växte i början på 1900-talet så att man år 1912 tog i bruk Hötorget för handel med skrymmande varor, så som hö, halm och ved. På torget såldes bland annat fisk, kött, bröd, grönsaker, kolonialvaror som exempelvis konserver, färsk och torkad frukt och kaffe och blommor. På torgets västra sida närmast Storgatan sålde bönderna sina produkter.

Torget var också en viktig samlingsplats. Här samlades man för möten, demonstrationer eller vid strejk. Rådhuset och dess balkong fungerade som infoplatz, när man ville få ut information till invånarna och som festplats till exempel på nyåret. I rådhuset fanns tidigare stadens polisstation, magistraten, stadens drätsel och fullmäktiges sessionssal. I rådhuset fanns också en festsal som man kunde hyra. Fullmäktige sammanträder fortfarande i rådhuset.

Torget på 1890-talet

Industrialiseringen förändrade människornas vardag genom att den gav dem mera fritid, med lediga kvällar och lediga söndagar. Nu kunde man till exempel aktivera sig inom olika föreningar som hade grundats i staden. För de som inte hade sina familjer eller släktingar här blev föreningarna ett andra hem. En tidig förening i staden var t.ex. Jakobstads Velocipedklubb grundad på 1890-talet. Den moderna cykeln hade slagit igenom cirka tio år tidigare. Dittills hade man enbart varit van vid fotgängare och hästforor på gatorna men nu kom ett nytt fortskaffningsmedel som väckte både skepsis och rädsla. I lokaltidningen av den 28 maj 1904 skrivs i skarp ton om ofoget att cykla på trottoarerna, som de rent av betecknar som "hejdlöst". "Och nu när det blivit varmare måste föräldrarna löpa faran att deras barn skola bli lemlästade av någon framrusande velocipedist". Cykeln var länge ett viktigt fortskaffningsmedel och ännu på 1950-talet var de vanligare än bilarna.

Idrottsverksamheten kom igång genom föreningarna i början på 1900-talet och sportplanen fanns först där polisen och magistraten finns idag och 1937 invigdes den nya sportplanen som fortfarande används. Det var lämpligt att placera den invid Pedersesplanaden, eftersom staden hade börjat växa västerut.

År 1904 kom den första bilen till staden och på 1920-talet kom busstrafiken igång. Staden började planeras också för motordrivna fordon, även om antalet ännu inte var så stort. Men en taxistation behövdes och en busstation. År 1957 fanns det en bil per 12 personer i

Jakobstad. Med ökade transporter måste man bygga nya vägar och byggandet av Kållbyvägen inleddes i slutet på 1950-talet.

I planeringen av en ny modernare stad får grönområdena större betydelse redan i början på 1900-talet. Bertel Jungs plan från 1906 lyfte upp parkerna i staden. Här finns Runebergsparken, Rådhusparken, Concordiaparken och planteringarna vid Stationsvägen. Skolparken grundas i början på 1900-talet som en botanisk trädgård och den skulle också fungera som undervisningsträdgård vid realläroverket.

Runebergsparken vintertid, kring 1930. Till vänster skimtar affärshuset, där bland annat Teräs fanns senare.

Nu 2020 finns planer på en nationalstadspark i Jakobstad. Det vill säga ett sammanhängande område av parker, kulturmiljöer och naturområden i staden. I Jungs stadsplan fanns redan början till detta genom att han skapade en fortfarande existerande kedja av parker, grönområden samt kulturmiljöer från Rosenlunds kulturlandskap via stationsområdet till Skolparken, Concordiaparken och vidare via Djurgården och Biskopsholmen till Kittholmen.

Med en växande befolkning blomstrade också handeln i Jakobstad och den skedde i absoluta centrum av staden. Torget var som tidigare nämndes viktigt men längs Rådhusgatan, Köpmansgatan och Kanalesplanaden byggdes nya affärshus och mycket av verksamheten skedde två kvarter från torget åt alla väderstreck. På det området kunde man förlusta sig genom att gå på bio, man kunde handla mat, kläder, järnvaror, blomster, man kunde tanka bilen, besöka caféer, restauranger, apotek och banker.

Följande större industrialiseringsvåg i Jakobstad kom, efter andra världskriget, på 1950-talet, och den har också lämnat sina spår i staden. Fortfarande var en stor del av servicen koncentrerad till centrum, men butiker fanns också i andra stadsdelar.

På 1950-talet utvecklas området längs järnvägen till ett industriområde. Där fanns fabriker som Konstläder, Naula, Telon; alla tillhörande Narskoncernen, som hade sitt kontor i centrum av staden på Alholmsgatan 5. Bostadshus började byggas nära detta område öster om järnvägen, i London. De första husen hade byggts här 1923-24 men i slutet på 1940-talet gjordes en ny plan för området. Staden byggde här runt år 1950 tre bostadshus, som vardera hade 8 lägenheter bestående av 1 rum och kök.

År 1950/1952 inkorporerades områden från Pedersöre med staden, som t.ex. Fårholmen, Björnholmen, Pedersöre Kyrkoby, Vestersundsby och Skutnäs. Invånarantalet växte i och med korporeringen men också genom att existerande industrier växte och nya kom till, som alla behövde mer arbetstagare. På 1950-talet ökade befolkningen med 300-500 per år.

Schaumans fabriker, blev största arbetsgivaren i staden. De anställdas antal ökade från knappa 600 år 1950 till 3000 år 1976.

Livsmedelsindustrin växte i staden. Snellman, som grundats 1951, köpte Tuhkanens korvfabrik i Skata år 1959 och fortsatte sin tillverkning i Skata. Sundells glassfabrik fanns på Pinnonäsgatan.

Stadsbilden förändrades för centrums del då man började bygga höghus i centrum. I området mellan Kanalesplanaden och nuvarande Styrmansgatan fick de gamla husen ge vika för nya. Redan 1928 revs gamla Storskolan och denna rivning fortsatte in på 1950-talet. Där storskolan fanns byggde sparbanken ett nytt hus 1933.

Castrénska huset vid kyrkan revs 1956 och ersattes av Cityhuset. Gamla Pigkärringsgränden försvann och i stället kom Styrmansgatan med höghus och hel gatan som ännu idag andas 1950-tal.

På 1950-talet var handeln fortfarande huvudsakligen koncentrerad till centrum, med mindre butiker i de övriga stadsdelarna. År 1959 fick vi vårt första varuhus Centrum, Järn-Rauta flyttade in i nya utrymmen på Choraesusgatan år 1961, Pedersöre handelslag byggdes ut till ett varuhus på 1960-talet och fick namnet Sokos och år 1967 kom Stockman till staden.

Våra konsumtionsvanor förändrades, vi konsumerade inte längre bara det vi behövde utan också mycket annat. Varorna presenterades i skyltfönster. Butikerna lade ner mycket arbete på att ha lockande skyltfönster. De gav stadsbilden färg och liv. Man började göra promenader inne i centrum för att titta i skyltfönster, kanske stanna upp för att se vad som visades i TV.

Fram till 1990 fanns en stor del av servicen, affärerna, torghandeln, kontoren, biograferna, caféerna och restaurangerna i centrum av staden. Livet kretsade kring torget och kvarteren kring det samt upp mot kyrkan och Styrmansgatan samt Alholmsgatan. Både vuxna och ungdomar träffades i centrum. På 1970-80-talet var gaturallyt som aktivast, men sen har det sakta mattats av, fast det idag finns fler bilar i Jakobstad än på 1970-talet.

Parkhuset med Warmas skobutik i slutet på 1950-talet

Många förändringar, som skedde 1900-1970 var möjliga eftersom staden och invånarantalet växte. Det var årligen ökade skatteintäkter som finansierade nybyggen och den ökade mängden service.

Fortfarande har vi mycket service i centrum av staden, men hur går vi vidare? Vi och våra vanor förändras och nu ställs vi inför frågan ska vi eller vår stad förändras för att vårt centrum ska kunna bli ännu mera levande. I centrum finns idag många mötesplatser, men de är kanske inte de samma platser som på 1950-, 1960- och 1970-talet. Hur ser framtidens mötesplatser ut? Nu kan vi vara med och påverka det.